

НОРМАТИВНО-ПРАВОВА ОСНОВА ЗАХИСТУ ПРАВ ДІТЕЙ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Ганенко І. С.

ВСТУП

Розвиток технологій, поява нових видів зброї та методів ведення бойових дій значно впливають на кількість жертв серед цивільного населення, в т.ч. жертв серед дітей. За даними Дитячого фонду ООН (UNICEF) понад 1 млрд. дітей проживають на територіях, які зазнали впливу збройних конфліктів, зокрема, в Сирії, Ємені, Афганістані, Сомалі, ЦАР, Південному Судані, Ізраїлі, Палестині, М'янмі, Україні та ін. (рис. 1). Як зауважують І.М. Риженко та І.С. Єленич «за останні десятиріччя в ході збройних конфліктів та воєнного протистояння загинуло близько 2 млн. дітей, зазнали тяжких ушкоджень здоров'я – 12 млн. дітей, біля 300 тис. дітей безпосередньо брали участь у збройних конфліктах на боці урядових чи недержавних збройних утворень»¹.

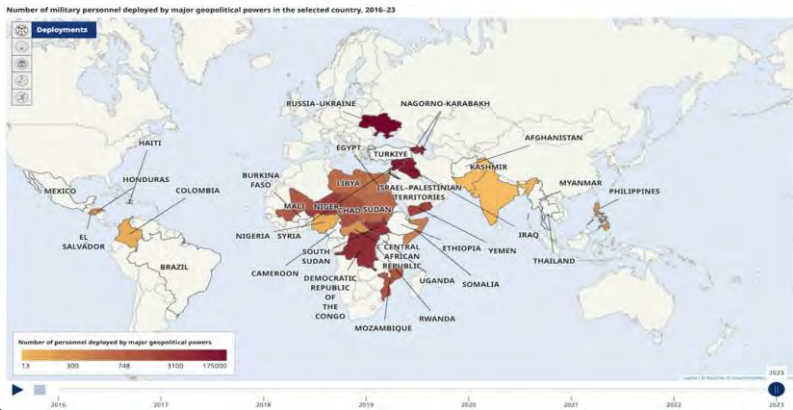

Рис. 1. Мапа збройних конфліктів у 2016-2023 рр. (з відкритих джерел, за матеріалами сайту 24Канал https://24tv.ua/viuni-sviti-2023-2024-karta-konfliktiv-koli-zakinchatsya-de-yak_n2460565)

¹ Риженко І.М., Єленич І.С. Порушення прав дітей під час російсько-української війни. Правова позиція, № 1 (42), 2024.С. 69. DOI <https://doi.org/10.32782/2521-6473.2024-1.13> URL: <https://www.legalposition.umsf.in.ua/archive/2024/1/15.pdf> (дата звернення: 26.05.2024 р.)

В Україні з моменту тимчасової окупації рф АР Крим та частини Донецької і Луганської областей станом на 30.04.2021 р. в ході збройного протистояння загинуло 152 дитини, 146 дітей було поранено². З початку повномасштабного вторгнення росії на територію України за даними сайту «Діти війни» (який враховує дані Національної поліції України, Офісу Генерального прокурора України, Національного інформаційного бюро та відкритих джерел рф) станом на кінець квітня 2024 р. 537 дітей загинуло, 1275 дітей зазнали поранення, 14 дітей стали жертвами сексуального насильства, 2067 дітей зникло безвісти, 19 546 дітей було депортовано та/або примусово переміщено на територію рф чи тимчасово окуповані країною-агресором українські території³. Станом на осінь 2023 р. кількість дітей, які мають статус внутрішньо переміщених осіб (далі – діти-ВПО) становить 1 071 6658, з них: 403 дітей без супроводу, 1 233 дітей позбавлених батьківського піклування, 7 863 дітей з інвалідністю, 766 – дітей-сиріт. З них, 77% стали свідками обстрілів, 73% перебували у сховищах, 30 % зазнали окупації, 4 % пройшли через російські фільтраційні табори, 8 % голодували та страждали від відсутності доступу до питної води⁴.

За даними ООН на кінець 2023 р. 6,33 млн. Українців покинули Україну через війну, а за даними Євростату у країнах ЄС статус тимчасово захисту отримали 4 240 000 українців, 33,4 % від загальної кількості біженців складають діти. Слід зауважити, що точних статистичних даних навести неможливо, оскільки не враховуються показники кількості українських біженців в Великобританії, Канаді, США, Туреччині, Норвегії, Швейцарії, а також, окремі країни дозволяють перебування дітей без реєстрації (наприклад, Франція)⁵.

Отже, слід зауважити, що значна кількість українських дітей в ході російсько-української війни зазнала порушення таких прав, як: право на життя та здоров'я, право на освіту, право на сім'ю, правом на повагу до честі та гідності, право на безпечне для життя та навчання середовище, право на розвиток, право на громадянство, право на індивідуальність та

² Діти та збройні конфлікти: нормативно-правова база. Музей воєнного дитинства. URL: <https://warchildhood.org/ua/children-and-armed-conflict-legal-framework/> (дата звернення: 04.04.2024 р.)

³ Діти війни URL: <https://childrenofwar.gov.ua/> (дата звернення: 30.04.2024 р.)

⁴ Юшкевич О. Права дітей, що мають статус внутрішньо переміщеної особи. HIGHER SCHOOL OF ADVOCACY. URL: <https://www.hsa.org.ua/blog/prava-ditei-shho-maiut-status-vnutrisnyu-peremishhenoyi-osobi> (дата звернення: 02.04.2024 р.)

⁵ Агаркова Н. Скільки українських дітей за кордоном: понад мільйон дошкільнят та мільйон школярів. PROUKRAINU.BLESK.CZ. URL: (<https://proukrainu.blesk.cz/skilky-ukrainskykh-ditei-za-kordonom-ponad-milion-doshkilniat-ta-milion-shkoliariv/>) (дата звернення: 03.04.2024 р.)

національну самоідентичність, право на особисту недоторканість, право знати своїх батьків, право перебувати в громаді, право на захист від жорстокого поводження та насильства тощо.⁶

Попри обмеження ряду конституційних прав та свобод людини і громадянина у зв'язку із введенням воєнного стану в Україні (зокрема, обмеження права на недоторканність житла, права на таємницю листування, недоторканність особистого і сімейного життя, права на свободу пересування і вільний вибір місця проживання та ін.⁷) особливого значення набуває питання захисту прав дітей, як найбільш вразливої категорії населення в умовах збройного конфлікту, адже як зауважив заступник виконавчого директора ЮНІСЕФ Омара Абді на засіданні Ради Безпеки ООН з питань підтримки миру та безпеки в Україні «війна в Україні, як і всі війни, є кризою у сфері захисту дітей та прав дитини»⁸.

1. Національне законодавство України щодо захисту прав дітей в умовах воєнного стану

Національне законодавство виступає важливою складовою правової системи захисту прав дітей в зонах збройних конфліктів та включає в себе НПА загального характеру, які врегульовують питання введення воєнного стану в країні та захисту цивільного населення в умовах збройного конфлікту, та спеціалізовані НПА які спрямовані саме на захисті прав дітей в умовах воєнного стану.⁹

Закон України «Про правовий режим воєнного стану» закріплює положення у відповідності до якого воєнний стан «вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу,

⁶ Шкута О.О. Громадський контроль за дотриманням прав засуджених до позбавлення волі. Юридичний бюлетень. 2023. № 28. С. 135–139. <https://dspace.oduvs.edu.ua/bitstreams/85b6ebb0-f3f5-4b94-a1df-a1e565e72b66/download>

⁷ Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України від 24.02.2022 р. № 64/2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#top> (дата звернення: 21.05.2024 р.)

⁸ Дітям в Україні потрібно, щоб ця війна припинилася, адже вона ставить під загрозу їхнє майбутнє. UNICEF Україна. URL: <https://www.unicef.org/ukraine/press-releases/children-ukraine-need-end-war> (дата звернення: 10.04.2024 р.)

⁹ Шкута О. О. Деякі питання діяльності спостережної комісії як складової соціального партнерства пенітенціарної системи України. *Право і суспільство* : наук. журнал. 2016. № 3. С. 177–182. [http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21IID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP meta&C21COM=S&2 S21P03=FILA=&2 S21STR=Pis_2016_3\(1\)_35](http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21IID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP meta&C21COM=S&2 S21P03=FILA=&2 S21STR=Pis_2016_3(1)_35)

небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності»¹⁰, так, Указом Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» введено воєнний стан з 24.02.2022 р. терміном на 90 діб з подальшим його продовженням¹¹. Виходячи з норм зауважених нормативно-правових актів підставами введення воєнного стану є збройна агресія проти України, загроза збройного нападу та/або загроза національній безпеці. Повномасштабне вторгнення РФ на територію України 24.02.2022 р. – це акт агресії, який зумовив введення воєнного стану на території України, хоча фактичне воєнне протистояння у формі воєнного конфлікту між Росією та Україною розпочалося у 2014 р. з моменту тимчасової окупації АР Крими та частини Донецької і Луганської областей (слід зауважити, тільки у 2018 р. після агресії прикордонних кораблів РФ у Керченській протоці проти кораблів ВМС України було введено воєнний стан у 10 областях України на період з 26.11.2018 р. по 26.12.2018 р. – Указ Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 26 листопада 2018 року «Щодо надзвичайних заходів із забезпечення державного суверенітету і незалежності України та введення воєнного стану в Україні»»¹²).

Ст. 1 Закону України «Про національну безпеку» визначає, що основними видами воєнного конфлікту є війна (у відповідності до положень Конвенції про відкриття військових дій стан війни передбачає попереднє та однозначне попередження, яке має форму обґрунтованого оголошення війни або форму ультиматуму з умовним оголошенням війни¹³) та збройний конфлікт (ч. 7 ст. 1 даного закону «збройний конфлікт – збройне зіткнення між державами (міжнародний збройний конфлікт, збройний конфлікт на державному кордоні) або між ворогуючими сторонами в межах території однієї держави, як правило, за підтримки ззовні (внутрішній збройний конфлікт)»¹⁴). Враховуючи

¹⁰ Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 р. № 389-VIII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (дата звернення: 15.05.2024 р.)

¹¹ Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України від 24.02.2022 р. № 64/2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#top> (дата звернення: 21.05.2024 р.)

¹² Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 26 листопада 2018 року «Щодо надзвичайних заходів із забезпечення державного суверенітету і незалежності України та введення воєнного стану в Україні»: Указ Президента України від 26.11.2018 р. № 390/2018 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/390/2018#Text> (дата звернення: 15.05.2024 р.)

¹³ Конвенція про відкриття військових дій від 18.10.1917 р. URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/141186__547608 (дата звернення: 12.04.2024 р.)

¹⁴ Про національну безпеку: Закон України від 21.06.2018 р. № 2469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> (дата звернення: 11.04.2024 р.)

зауважене та той факт, що ні Україна, ні рф не оголосили стан війни є підстави формально охарактеризувати фактичну гібридну війну росії проти Української держави збройним конфліктом, тому в межах даного дослідження ми будемо використовувати поняття «збройний конфлікт» та «фактична російсько-українська війна»¹⁵.

Закон України «Про охорону дитинства» визначає охорону дитинства в Україні як «стратегічний загальнонаціональний пріоритет, що має важливе значення для забезпечення національної безпеки України, ефективності внутрішньої політики держави, і з метою забезпечення реалізації прав дитини на життя, охорону здоров'я, освіту, соціальний захист, всебічний розвиток та виховання в сімейному оточенні встановлює основні засади державної політики у цій сфері, що ґрунтуються на забезпеченні найкращих інтересів дитини»¹⁶. Положення даного закону встановлює заборону будь якої форми участі та/або використання дітей у збройних конфліктах та воєнних діях, залучення та/або втягнення дітей до протизаконних воєнізованих та збройних формувань, а також визначає правовий статус дітей, які перебувають у зоні воєнних дій і збройних конфліктів, дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій і збройних конфліктів, дітей, які постраждали від сексуального насильства або стали його свідками (очевидцями), дітей-біженців та дітей, які потребують додаткового або тимчасового захисту¹⁷.

Зокрема, ст. 30-32 Закону України «Про охорону дитинства» визначають обов'язок держави щодо дітей в зоні воєнних дій та збройних конфліктів:

- вжиття заходів щодо возз'єднання дітей з сім'єю;
- запобігання незаконному переміщенню, розшук та повернення незаконно переміщених дітей до України,;
- надання допомоги та підтримки дітям в залежності від віку, сприяння реалізації їх прав, включаючи право на освіту, медичну допомогу та інші соціальні послуги;
- відселення дітей із зони конфлікту в безпечні райони разом із батьками або законними представниками;
- забезпечення законного представництва під час евакуації;

¹⁵ Shkuta, O., Leheza, Y., Telelym, I., Anosienkov, A., & Yaroshak, O. (2024). National Security in the Conditions of the Russia-Ukraine War: Legal Regulation and Islamic Law Perspectives. *Al-Ahkam*, 34(1), 99-120 <https://doi.org/10.21580/ahkam.2024.34.1.20413>

¹⁶ Про охорону дитинства: Закон України від 26.04.2001 р. № 2402-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text> (дата звернення: 12.04.2024 р.)

¹⁷ Shkuta, Oleh, Tarasenko, Oleksandr, Shvets, Dmytro. Legal Regulation of Access to Justice in Cases Related to the Protection of the Rights of Military Officers and Conscript During the Conditions of Martial State in Ukraine. *Law of Justice Journal*. 38 (2). 2024. 6-21. DOI: 10.5335/rjd.v38i2.15920

– створення умов для медичної, психологічної, педагогічної реабілітації та соціальної реінтеграції дітей, які постраждали від воєнних дій і збройних конфліктів;

– влаштування дітей-біженців та діти, які потребують додаткового або тимчасового захисту або розлучені із сім'ями у відповідні дитячі заклади або сім'ї¹⁸.

Права дітей-ВПО закріплені в положеннях Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб», який встановлює «гарантії дотримання прав, свобод та законних інтересів внутрішньо переміщених осіб»¹⁹ та закріплює такі права дітей-ВПО як: право на захист від примусового внутрішнього переміщення або примусового повернення до місця проживання, право взяття на облік ВПО, право на отримання документів, які посвідчують особу та підтверджують статус ВПО, право на соціальний захист, право на забезпечення допоміжними засобами реабілітації, право на безкоштовне харчування під час навчання, право на єдність родини, право на заборону дискримінації дітей-ВПО та ін.²⁰.

Актуальним наразі залишається реалізація права дітей на освіту в умовах воєнного стану, зокрема, в ході фактичної російсько-української війни 3428 освітніх закладів пошкоджено в результаті обстрілів та бомбардувань, 365 освітніх закладів знищено, з них найбільша кількість закладів зазнали руйнування в зоні бойових дій та прифронтових територіях (в Харківській, Донецькій, Луганській, Херсонській, Миколаївській, Чернігівській та Сумській обл.)²¹. Ще до повномасштабного вторгнення РФ на українські території у 2019 р. Україна приєдналася до Safe Schools Declaration (Декларації про безпеку шкіл), яка є міждержавною політичною угодою, спрямованою на:

– захист освітніх закладів, учнів та педагогів від нападів під час збройних конфліктів;

– забезпечення безпеки шкіл та збереженні їх як місць навчання, а не об'єктів військових дій;

– підтримку права на освіту в т.ч. в умовах збройного конфлікту;

¹⁸ Про охорону дитинства: Закон України від 26.04.2001 р. № 2402-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text> (дата звернення: 12.04.2024 р.)

¹⁹ Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб: Закон України від 20.10.2014 р. № 1706-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#Text> (дата звернення: 11.04.2024 р.)

²⁰ Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб: Закон України від 20.10.2014 р. № 1706-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#Text> (дата звернення: 11.04.2024 р.)

²¹ 7 мільйонів дітей війни в Україні. URL: <https://saveschools.in.ua/> (дата звернення: 11.04.2024 р.)

– відновлення освітнього процесу у постраждалих від конфліктів районах;

– підтримку та зміцнення стандартів міжнародного гуманітарного права, які регулюють захист освіти під час збройних конфліктів²².

У 2021 р. Кабінетом Міністрів України затверджено план заходів щодо реалізації Safe Schools Declaration, який визначає такі основні блоки:

- 1) запровадження системи моніторингу нападів на заклади освіти;
- 2) захист закладів освіти від нападів, їх відновлення у випадку нанесення пошкодження;
- 3) забезпечення безперервності навчання;
- 4) впровадження підходів кризової педагогіки;
- 5) забезпечення системності підходів до захисту освіти в умовах збройного конфлікту;
- 6) просвітницькі та інформаційні заходи щодо положень Декларації та її вказівок²³.

Слід зауважити, що неготовність держави та українського суспільства в умовах тимчасової окупації АР Крим та ОРДЛО до повномасштабного вторгнення РФ у 2022 р. відобразилася і на системі національного законодавства щодо захисту дітей в умовах воєнного стану, що в свою чергу вплинуло на механізм захисту прав дітей в даній сфері. Серед недоліків механізму захисту прав дітей в умовах збройного конфлікту можна визначити наступні:

– недостатній рівень та/або несвоєчасна імплементація норм міжнародного права;

– правові колізії в системі нормативно-правових актів, які регулюють захист прав дітей в умовах збройного конфлікту, що призводить до неузгодженості дій різних органів влади та ускладнює надання допомоги дітям;

– брак фінансово-матеріальних та організаційних ресурсів, недостатня підготовка кадрів для ефективного захисту прав дітей в умовах збройного конфлікту;

– відсутність чітких процедур щодо повернення дітей, які були незаконно вивезені за кордон та на тимчасово окуповані українські території через збройний конфлікт;

²² 19. Декларація про безпеку шкіл. URL: https://protectingeducation.org/wp-content/uploads/documents/documents_safe_schools_declaration_ukrainian.pdf (дата звернення: 01.04.2024 р.)

²³ Про затвердження плану заходів щодо реалізації Декларації про безпеку шкіл: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 04.08.2021 р. № 898-р URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/898-2021-%D1%80#Text> (дата звернення: 12.04.2024 р.)

– наявні механізми соціальної, психологічної та реабілітаційної допомоги дітям, які постраждали від збройного конфлікту, характеризуються відсутністю системного підходу до реабілітації та соціальної інтеграції таких дітей тощо.

2. Міжнародно-правові акти щодо захисту прав дітей в умовах збройного конфлікту

На міжнародному рівні розроблено низку особливих стандартів та норм захисту дітей в умовах збройного конфлікту враховуючи потребу розвитку дітей та їх вразливість. До основних міжнародно-правових актів в цій сфері можна віднести: Конвенцію ООН про права дитини (1989 р.), Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах (2000 р.), Женевські конвенції про захист жертв війни (1949 р.), Додаткові протоколи до Женевських конвенцій (1977 р., 2005 р.), Конвенція міжнародної організації праці №182 про заборону та негайні заходи щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці (1999 р.), Римський статут Міжнародного кримінального суду (2002 р.), відповідні Резолюції Ради Безпеки ООН та ін.

Основоположними міжнародними нормативними актами в сфері захисту цивільного населення під час збройного конфлікту є Женевські конвенції (1949 р.) та Додаткові протоколи до них (1977 р., 2005 р.), які стали продовженням норм закріплених в Гаазькій конвенції (1899 р., 1907 р.) та Конвенція підписаних в Женеві (1864 р., 1906 р., 1929 р.). Так, Женевські конвенції та Додаткові протоколи до них забороняють вербування та використання дітей у збройних конфліктах, напади на школи та лікарні, сексуальне насильство проти дітей, викрадення, депортацію і примусове переселення дітей, перешкоджання наданню гуманітарної допомоги дітям, жорстоке поводження, застосування тортур та насильства до дітей-військовополонених які потрапили у полон під час збройного конфлікту. Наприклад, ст. 77 «Заходи захисту дітей» Додаткового протоколу до Женевських конвенцій від 12.08.1949 р., що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 08.06.1977 р. визначає, що «Діти користуються особливою повагою, і їм забезпечується захист від будь-якого роду непристойних посягань. Сторони, що перебувають у конфлікті, забезпечують захист і допомогу, які їм потрібні з огляду на їх вік або з будь-якої іншої причини»²⁴.

²⁴ Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12.08.1949 р., що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 08.06.1977р.: ООН від 08.06.1977 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199?find=1&text=%D0%B4%D1%96%D1%82%D0%B5#Text (дата звернення: 12.04.2024 р.)

Декларація прав дитини, яка була прийнята ГА ООН у 1959 р., визначила 10 принципів захисту прав дитини, які визначають права та потреби дітей, включаючи їх захист під час надзвичайних ситуацій (таких як війни і збройні конфлікти) та залишаються основоположними у визначенні міжнародні стандарти (зокрема, Конвенції ООН про права дитини, Женевських конвенцій та Додаткових протоколів до них), яких мають дотримуватися учасники міжнародних відносин. Серед даних принципів слід відзначити актуальність в сфері захисту прав дітей під час збройного конфлікту принципу 2 («Дитині законом та іншими засобами має бути забезпечений спеціальний захист і надані можливості та сприятливі умови, що дадуть їй змогу розвиватися фізично, розумово, морально, духовно та соціально, здоровим і нормальним шляхом, в умовах свободи та гідності»²⁵) та принципу 9 («Дитина має бути захищена від усіх форм недбалого ставлення, жорстокості та експлуатації. Вона не повинна бути об'єктом торгівлі в будь-якій формі»²⁶). Слід зауважити, що багато держав, зокрема Україна, використовують принципи Декларації як основу для розробки національного законодавства та політик, спрямованих на захист дітей під час збройних конфліктів, що сприяє гармонізації національних правових систем із міжнародними стандартами і підвищує рівень захисту дітей.

Міжнародний механізм захисту прав дитини в умовах збройних конфліктів ґрунтується на нормах Конвенція ООН про права дитини, 1989 р., (далі – Конвенція) норми якої є обов'язковими для країн, які її ратифікували (Конвенція ратифікована Верховною Радою України 27.02.1991 р.). Преамбула Конвенції містить положення у відповідності до якого «дитина має бути повністю підготовлена до самостійного життя в суспільстві та вихована в дусі ідеалів, проголошених у Статуті Організації Об'єднаних Націй, і особливо в дусі миру, гідності, терпимості, свободи, рівності і солідарності»²⁷. Конвенція закріпила положення у відповідності до якого держави-учасниці зобов'язані поважати норми міжнародного гуманітарного права, які застосовуються в умовах збройного конфлікту.

Слід зауважити, що в Україні була розроблена та сформована Концепція Державної соціальної програми «Національний план дій

²⁵ Декларація прав дитини: ГА ООН від 20.10.1959 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_384#Text (дата звернення: 12.04.2024 р.)

²⁶ Декларація прав дитини: ГА ООН від 20.10.1959 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_384#Text (дата звернення: 12.04.2024 р.)

²⁷ Конвенція ООН з прав дитини: Організація Об'єднаних Націй (ООН) від 20.11.1989 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021?find=1&text=%D0%B4%D1%83%D1%81%D1%96#w1_1 (дата звернення: 25.05.2024 р.)

щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2021 року (Розпорядження Кабінету Міністрів України від 05.04.2017 р. № 230-р) в якій зауважено, що збройний конфлікт негативно вплинув на життя дітей, а тому одним із пріоритетів реалізації Програми є забезпечення захисту прав та інтересів дітей в умовах збройного конфлікту, дітей які перебувають в зоні конфлікту та/або постраждали під час нього²⁸.

У відповідності до ст.43 Конвенції «з метою розгляду прогресу, досягнутого Державами-учасницями щодо виконання зобов'язань, взятих згідно з цією Конвенцією, засновується Комітет по правах дитини»²⁹, на який покладено повноваження щодо моніторингу виконання Конвенції та протоколів, розгляд індивідуальних скарг, проведення тематичних досліджень, тлумачення положень Конвенції, співпраця з іншими органами ООН, міжнародними, регіональними та громадськими організаціями, вжиття заходів в надзвичайних ситуаціях, розробка рекомендації для держав. Так, щодо стану дотримання положень Конвенції держави-учасниці раз у п'ять років звітують перед Комітетом ООН з прав дитини, який на основі отриманих даних проводить експертну оцінку звіту та готує рекомендації для кожної держави в цій сфері³⁰. Так, 30.08.2022 р. Україна звітувала в Комітеті ООН з прав дитини щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини. Поряд з урядовим звітом було подано «Альтернативний звіт щодо дотримання Україною положень Конвенції ООН про права дитини за період 2011 по 2020 р.», який підготували 34 українські та міжнародні неурядові організації³¹. Звіт містить результати дослідження стану захисту прав дітей в Україні, в т.ч. і в умовах воєнного стану, в період з 24.02.2022 р. по 15.08.2022 р.³² Зокрема, у звіті відображено аналіз

²⁸ Концепція Державної соціальної програми «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2021 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 05.04.2017 р. №230-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/230-2017-%D1%80#Text> (дата звернення: 27.04.2024 р.)

²⁹ Конвенція ООН з прав дитини: Організація Об'єднаних Націй (ООН) від 20.11.1989 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021?find=1&text=%D0%B4%D1%83%D1%81%D1%96#w1_1 (дата звернення: 25.05.2024 р.)

³⁰ Ніколайчук С. Захист прав дітей в умовах воєнного стану: проблеми теорії та практики. Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. 2022. № 4. С. 95. DOI: 10.31733/2078-3566-2022-4-94-105

³¹ Участь в звіті в Комітеті ООН з прав дитини про реалізацію Конвенції про права дитини. *СОС Дитячі містечка*. URL: <https://sos-ukraine.org/novyny/uchast-v-zviti-v-komiteti-onn-pro-realizatsiyu-konventsii-pro-prava-dytyny/> (дата звернення: 12.04.2024 р.)

³² Шкута О.О. Проблеми забезпечення безпеки засуджених в місцях несвободи України в умовах воєнного стану. Науковий вісник Херсонського державного університету : зб. наук. пр. 2022. Випуск 2 (Серія «Юридичні науки»). С. 36–39. <https://lj.journal.kspu.edu/index.php/lj/article/download/354/329>

наступних фактів порушення прав дитини в умовах збройного конфлікту:

- факти воєнних злочинів представників російської армії проти дітей та родин із дітьми;
- факти перебування дітей під обстрілами, бомбардуванням, в окупації, евакуаційних колонах, фільтраційних таборах;
- відсутність офіційно встановлених евакуаційних маршрутів з окремих зон бойових дій, випадки ненадання засобів евакуації державними органами та органами місцевого самоврядування;
- псевдо-деїституціалізація дітей, які на момент повномасштабного вторгнення перебували в закладах інституційного порядку;
- непристосованість евакуаційних маршрутів та транспорту, бомбосховищ і укриттів для потреб дітей з інвалідністю тощо³³.

Як же зауважувалося нами, на основі аналізу поданого звіту Комітет ООН з прав дитини готує відповідні висновки та рекомендації. Зокрема, Заключні рекомендації Комітету з прав дитини ООН за результатами розгляду Доповіді українського уряду щодо стану реалізації в Україні Конвенції ООН з прав дитини у 2011 р. містять зауваження у відповідності до якого «Комітет нагадує державі-учасниці про те, що ці Заклучні зауваження необхідно розглядати разом із затвердженими Заклучними зауваженнями до першої доповіді держави-учасниці відповідно до Факультативного протоколу до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах (CRC/C/OPAC/UKR/CO/1, 2011)»³⁴. Отже, наступним фундаментальним міжнародним нормативно-правовим актом захисту прав дитини в умовах збройних конфліктів є Факультативний протокол до Конвенції ООН про права дитини, 2000 р. (далі – Факультативний договір). Зокрема, держави-учасниці Факультативного протоколу виражають стурбованість щодо пагубного та широкомасштабного впливу збройних конфліктів на дітей та їх довгострокових наслідків для міцного миру, безпеки та розвитку³⁵.

³³ Участь в звіті в Комітеті ООН з прав дитини про реалізацію Конвенції про права дитини. СОС Дитячі містечка. URL: <https://sos-ukraine.org/novyny/uchast-v-zviti-v-komiteti-oon-pro-realizatsiyu-konventsii-pro-prava-dytyny/> (дата звернення: 12.04.2024 р.)

³⁴ Заклучні рекомендації Комітету з прав дитини ООН. КОМІТЕТ З ПРАВ ДИТИНИ. П'ятдесят шоста сесія. РОЗГЛЯД ДОПОВІДЕЙ, ПОДАНИХ ДЕРЖАВАМИ-УЧАСНИЦЯМИ ВІДПОВІДНО ДО СТАТТІ 44 КОНВЕНЦІЇ. URL: <https://postup.lg.ua/zaklyuchni-rekomendaciyi-komitetu-z-prav-ditini-oon> (дата звернення: 15.05.2024 р.)

³⁵ Факультативного протоколу до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах: Генеральною Асамблеєю ООН 25.05.2000 р. URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/217026__217091 (дата звернення: 20.05.2024 р.)

Положення Факультативного протоколу визначають такі ключові аспекти захисту прав дитини у збройних конфліктах, як:

- особи молодше 18 років не повинні брати безпосередньої участі у військових діях (стаття 1);
- особи, які не досягли 18-річного віку не підлягають обов'язковому призову до збройних сил (стаття 2);
- мінімальний вік для добровільної безпосередньої участі у воєнних діях становить 15 років (стаття 3);
- криміналізація діяння примусового вербування осіб, які не досягли 18 років до збройних сил відмінних від збройних сил держави;
- обов'язок надання допомоги дітям, які були завербовані або використовувалися у військових діях, зокрема, у вигляді фізичної та психічної реабілітації, соціальна інтеграції, в т.ч. в межах міжнародної співпраці (стаття 6,7) та ін.³⁶.

Особливого значення для захисту прав дитини в умовах збройних конфліктів має Декларація про захист жінок і дітей в особливих обставинах і під час збройних конфліктів, яка спрямована на гарантування прав цивільного населення та посилення захисту найбільш вразливих груп населення (жінок та дітей) у надзвичайних ситуаціях та під час збройних конфліктів. Декларація слугує основою для міжнародного тиску на держави, що беруть участь у збройних конфліктах, закликаючи їх забезпечувати захист дітей і утримуватися від дій, що загрожують їхньому життю і добробуту під час збройного конфлікту, надає орієнтири для розробки національних законодавчих і політичних заходів, спрямованих на захист прав дітей у конфліктах, підтримує і зміцнює положення Женевських конвенцій і протоколів, наголошуючи на необхідності дотримання гуманітарного права в умовах збройних конфліктів³⁷.

Серед Резолюцій ГА ООН спрямованих на захист цивільного населення в умовах збройного конфлікту, в т.ч. можна виділити наступні:

1. Резолюція № S/RES/1261 від 25.08.1999 р. – містить засудження вербування та використання дітей у збройних конфліктах, а також заклик до всіх сторін конфлікту забезпечити захист дітей від посягання на їх життя, сексуального насильства та залучення до бойових дій.

³⁶ Факультативного протоколу до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах: Генеральною Асамблеєю ООН 25.05.2000 р. URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/217026__217091 (дата звернення: 20.05.2024 р.)

³⁷ Декларація про захист жінок і дітей в особливих обставинах і під час збройних конфліктів. URL: ООН 14.12.1974 р. https://zakononline.com.ua/documents/show/169632__169632 (дата звернення: 13.05.2024 р.)

2. Резолюція № S/RES/1379 від 20.11.2001 р. – включає заклик до всіх держав припинити викрадення та використання дітей у збройних конфліктах, а також запроваджує механізм моніторингу та звітності щодо таких порушень.

3. Резолюція № S/RES/1882 від 04.08.2009 р. – визначає сексуальне насильство та вбивство дітей як серйозні порушення міжнародного права і закликає до посилення заходів щодо захисту дітей у конфліктних ситуаціях.

4. Резолюція № S/RES/1998 від 12.07.2011 р. – розширює визначення серйозних порушень, включаючи напади на школи та лікарні під час збройних конфліктів, що підлягають моніторингу та звітності в рамках міжнародних зобов'язань.

5. Резолюцію № A/RES/68/262 27.03.2014 р. – містить вітання зусиль ООН, ОБСЄ та ін. міжнародних і регіональних організацій в сфері наданні допомоги у захисті прав громадян в Україні, в т.ч. дітей.

6. Резолюція S/RES/2225 (2015) від 18.06. 2015 р. – виражає глибоку стурбованість щодо використання шкіл у військових цілях, що ставить під загрозу безпеку дітей та містить положення про викрадення дітей, як окрему форму порушення прав дітей у конфліктах, підкреслюючи необхідність вжиття заходів для їхнього звільнення та захисту³⁸ та ін.

ВИСНОВКИ

Національне законодавство України забезпечує правовий захист дітей в умовах збройного конфлікту, включаючи нормативно-правові акти загального характеру (Конституція України, Закон України «Про правовий режим воєнного стану» та ін.), які загалом регулюють питання введення воєнного стану, захисту цивільного населення та нормативно-правові акти спеціалізованого характеру (Закон України «Про охорону дитинства» та ін.), які встановлюють конкретні заходи для захисту прав дітей, включаючи заборону їх участі у збройних конфліктах та забезпечення соціального захисту, реабілітації та безпеки під час дії воєнного стану. Національне законодавство стикається з певними викликами в умовах воєнного стану та характеризується рядом недоліків (наявністю правових колізій, недостатнім рівнем імплементації міжнародних норм, браком ресурсів і неналежною підготовкою кадрів для ефективного захисту прав дітей), подолання яких зобов'язує державу удосконалювати наявні правові механізми для гарантування безпеки, соціального захисту та реабілітації дітей, які постраждали від

³⁸ Резолюції. Генеральна Асамблея ООН. URL: <https://www.un.org/ru/ga/documents/gares.shtml> (дата звернення: 19.05.2024 р.)

збройного конфлікту, забезпечуючи їхнє право на життя, освіту, здоров'я та особисту безпеку.

Міжнародно-правовий захист прав дітей в умовах збройного конфлікту базується на низці нормативних актів, які встановлюють спеціальні стандарти і норми для захисту дітей в цій сфері (Конвенції ООН про права дитини та її Факультативному протоколі щодо участі дітей у збройних конфліктах, Женевських конвенціях про захист жертв війни з додатковими протоколами та ін.), які забороняють вербування дітей, захищають їх від насильства та гарантують право на гуманітарну допомогу та ін. На основі цих міжнародних документів Україна, адаптує своє національне законодавство для посилення захисту дітей у збройних конфліктах (зокрема, на основі Конвенції ООН про права дитини розроблено Національний план дій для захисту дітей під час збройних конфліктів), що є особливо актуальним в умовах фактичної російсько-української війни.

АНОТАЦІЯ

Даний розділ колективної монографії містить дослідження нормативно-правова основа захисту прав дітей в умовах воєнного стану. В ньому відображено статистичні дані щодо кількості та категорій дітей, які постраждали від збройного конфлікту між рф та Україною 2014-2024 рр. Узагальнено перелік прав дітей, які порушено в ході фактичної російсько-української війни. Проаналізовано національне законодавство України щодо захисту прав дітей в умовах воєнного стану та визначено ряд недоліків механізму захисту прав дітей в умовах збройного конфлікту. Виокремлено низку міжнародно-правові акти щодо захисту прав дітей в умовах збройного конфлікту та зауважено їх роль у даній сфері. Систематизовано ключеві аспекти окремих міжнародно-правових актів в сфері захисту прав дитини в збройних конфліктах. Узагальнено положення щодо національного законодавства України та міжнародно-правового захисту прав дітей в умовах воєнного стану та під час збройного конфлікту.

Література

1. Риженко І.М., Єленич І.С. Порушення прав дітей під час російсько-української війни . *Правова позиція*, № 1 (42), 2024.С. 69-72. DOI <https://doi.org/10.32782/2521-6473.2024-1.13> URL: <https://www.legalposition.umsf.in.ua/archive/2024/1/15.pdf> (дата звернення: 26.08.2024 р.)
2. Діти та збройні конфлікти: нормативно-правова база. Музей воєнного дитинства. URL: <https://warchildhood.org/ua/children-and-armed-conflict-legal-framework/> (дата звернення: 04.08.2024 р.)

3. Діти війни URL: <https://childrenofwar.gov.ua/> (дата звернення: 30.08.2024 р.)

4. Юшкевич О. Права дітей, що мають статус внутрішньо переміщеної особи. *HIGHER SCHOOL OF ADVOCACY*. URL: <https://www.hsa.org.ua/blog/prava-ditei-shho-maiut-status-vnutrisnyo-peremishhenoyi-osobi> (дата звернення: 02.08.2024 р.)

5. Агаркова Н. Скільки українських дітей за кордоном: понад мільйон дошкільнят та мільйон школярів. *PROUKRAINU.BLESK.CZ*. URL: (<https://proukrainu.blesk.cz/skilky-ukrainskykh-ditei-za-kordonom-ponad-milion-doshkilniat-ta-milion-shkoliariv/>) (дата звернення: 03.08.2024 р.)

6. Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України від 24.02.2022 р. № 64/2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#top> (дата звернення: 21.08.2024 р.)

7. Дітям в Україні потрібно, щоб ця війна припинилася, адже вона ставить під загрозу їхнє майбутнє. UNICEF Україна. URL: <https://www.unicef.org/ukraine/press-releases/children-ukraine-need-end-war> (дата звернення: 10.08.2024 р.)

8. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 р. № 389-VIII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (дата звернення: 15.08.2024 р.)

9. Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України від 24.02.2022 р. № 64/2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#top> (дата звернення: 21.08.2024 р.)

10. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 26 листопада 2018 року «Щодо надзвичайних заходів із забезпечення державного суверенітету і незалежності України та введення воєнного стану в Україні»: Указ Президента України від 26.11.2018 р. № 390/2018 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/390/2018#Text> (дата звернення: 15.08.2024 р.)

11. Конвенція про відкриття військових дій від 18.10.1017 р. URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/141186__547608 (дата звернення: 12.08.2024 р.)

12. Про національну безпеку: Закон України від 21.06.2018 р. № 2469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> (дата звернення: 11.08.2024 р.)

13. Про охорону дитинства: Закон України від 26.04.2001 р. № 2402-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text> (дата звернення: 12.08.2024 р.)

14. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб: Закон України від 20.10.2014 р. № 1706-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#Text> (дата звернення: 11.08.2024 р.)

15. 7 мільйонів дітей війни в Україні. URL: <https://saveschools.in.ua/> (дата звернення: 11.08.2024 р.)

16. Декларація про безпеку шкіл. URL: https://protectingeducation.org/wp-content/uploads/documents/documents_safe_schools_declaration_ukrainian.pdf (дата звернення: 01.08.2024 р.)

17. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12.08.1949 р., що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 08.06.1977р.: ООН від 08.06. 1977 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199?find=1&text=%D0%B4%D1%96%D1%82%D0%B5#Text (дата звернення: 12.08.2024 р.)

18. Декларація прав дитини: ГА ООН від 20.10.1959 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_384#Text (дата звернення: 12.04.2024 р.)

19. Конвенція ООН з прав дитини: Організація Об'єднаних Націй (ООН) від 20.11.1989 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021?find=1&text=%D0%B4%D1%83%D1%81%D1%96#w1_1 (дата звернення: 25.08.2024 р.)

20. Концепція Державної соціальної програми «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2021 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 05.04.2017 р. №230-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/230-2017-%D1%80#Text> (дата звернення: 27.08.2024 р.)

21. Ніколайчук С. Захист прав дітей в умовах воєнного стану: проблеми теорії та практики. Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. 2022. № 4. С. 94-105. DOI: 10.31733/2078-3566-2022-4-94-105

22. Участь в звіті в Комітеті ООН з прав дитини про реалізацію Конвенції про права дитини. СОС Дитячі містечка. URL: <https://sos-ukraine.org/novyny/uchast-v-zviti-v-komiteti-oon-pro-realizatsiyu-konventsii-pro-prava-dytyny/> (дата звернення: 12.08.2024 р.)

23. Заключні рекомендації Комітету з прав дитини ООН. КОМІТЕТ З ПРАВ ДИТИНИ. П'ятдесят шоста сесія. РОЗГЛЯД ДОПОВІДЕЙ, ПОДАНИХ ДЕРЖАВАМИ-УЧАСНИЦЯМИ ВІДПОВІДНО ДО СТАТТІ 44 КОНВЕНЦІЇ. URL: <https://postup.lg.ua/zaklyuchni-rekomendaciyi-komitetu-z-prav-ditini-oon> (дата звернення: 15.08.2024 р.)

24. Факультативного протоколу до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах: Генеральною Асамблеєю ООН 25.05.2000 р. URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/217026__217091 (дата звернення: 20.08.2024 р.)

25. Про затвердження плану заходів щодо реалізації Декларації про безпеку шкіл: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 04.08.2021

р. № 898-р URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/898-2021-%D1%80#Text> (дата звернення: 12.08.2024 р.)

26. Декларація про захист жінок і дітей в особливих обставинах і під час збройних конфліктів. URL: ООН 14.12.1974 р. https://zakononline.com.ua/documents/show/169632__169632 (дата звернення: 13.08.2024 р.)

27. Резолюції. Генеральна Асамблея ООН. URL: <https://www.un.org/ru/ga/documents/gares.shtml> (дата звернення: 19.08.2024 р.).

28. Шкута О.О. Громадський контроль за дотриманням прав засуджених до позбавлення волі. *Юридичний бюлетень*. 2023. № 28. С. 135–139. <https://dspace.oduvs.edu.ua/bitstreams/85b6ebb0-f3f5-4b94-a1df-ale565e72b66/download>

29. Шкута О. О. Деякі питання діяльності спостережної комісії як складової соціального партнерства пенітенціарної системи України. *Право і суспільство: наук. журнал*. 2016. № 3. С. 177–182. [http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=Pis_2016_3\(1\)_35](http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=Pis_2016_3(1)_35)

30. Шкута О.О. Проблеми забезпечення безпеки засуджених в місцях несвободи України в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Херсонського державного університету: зб. наук. пр.* 2022. Випуск 2 (Серія «Юридичні науки»). С. 36–39. <https://lj.journal.kspu.edu/index.php/lj/article/download/354/329>

31. Shkuta, O., Leheza, Y., Telelym, I., Anosienkov, A., & Yaroshak, O. (2024). National Security in the Conditions of the Russia-Ukraine War: Legal Regulation and Islamic Law Perspectives. *Al-Ahkam*, 34(1), 99-120 <https://doi.org/10.21580/ahkam.2024.34.1.20413>

32. Shkuta, Oleh, Tarasenko, Oleksandr, Shvets, Dmytro. Legal Regulation of Access to Justice in Cases Related to the Protection of the Rights of Military Officers and Conscript During the Conditions of Martial State in Ukraine. *Law of Justice Journal*. 38 (2). 2024. 6-21. DOI: 10.5335/rjd.v38i2.15920

Інформація про автора:

Ганенко Ігор Сергійович,

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри кримінального процесу та криміналістики

Одеського державного університету внутрішніх справ

вул. Успенська, 1, м. Одеса, 65000, Україна

<https://orcid.org/0000-0002-9993-1117>